FONT MÁRTA

Az Árpádok országa és az „Orosz kapun" túli szomszédjai

Határok, elnevezések

A középkori Magyarország határait esetenként olyan módon jelölték, amely ma már vagy nem mond semmit számunkra, vagy a népmesék motívumkincsébe tartozónak érezzük. Ez utóbbira példa a 10. századi nyugati határ. A magyar törzsek szállásterületei a Bécsi medencén túlra, az Enns folyóig húzódtak, amely dél felől ömlik a Dunába. Ami e határon túl esett, az már az „Óperencián" is túl volt. A Kárpátok északkeleti részén a határt „a rutén határnak" (*confinium Ruthenorum*) nevezték, a rajta keresztül vezető legjelentősebb hágót, a Vereckei hágót pedig „Orosz kapunak". A másik oldalról ugyanaz „Magyar kapunak" látszott. A hágó egyöntetű elnevezése a középkori forgalomban játszott szerepéről tanúskodik. Az Árpád-korban az „Orosz kapun" túl *Ruscia* vagy *Ruthenia* néven ismert ország terült el, amelyet központjáról *Kijevi Rusz*nak ismerünk. A Kijevi Rusz megjelölés azonban nemcsak a 988 után létrejövő keresztény államra, hanem azt megelőzően a formálódó rusz – keleti szláv törzsszövetségre is vonatkozott. A bizánci és muszlim források roszoknak vagy ruszoknak, az óorosz források pedig varégoknak nevezik a keleti szlávok között megtelepedett skandináv népességet. A latin forrásokban használatos *Ruscia / Ruthenia* elnevezés a *Rusz* szóból származik, lakóit *ruténoknak* vagy *ruszoknak (Rutheni / Russi)*, illetve magyar nyelven oroszoknak nevezték. A rutén népnév később azokat illette, akik az északkeleti régióból (tehát az egykori Ruszból) Magyarországra érkeztek és itt megtelepedtek. Eredendően tehát az „orosz" népnév nem a mai jelentést hordozta. A régiókra bomlott, majd részfejedelemségekre szétesett Kijevi Rusz egyes részeire szláv nyelvterületen ugyancsak a Rusz nevet használták egy-egy jelzővel kiegészítve: Vlagyimir – Szuzdali Rusz vagy Halics – Volhiniai Rusz stb. A szomszédos országok latin nyelvű forrásaiban viszont *Galicia, Lodomeria, Susudalia* szerepelt. Ennek mintájára bukkant fel később a *Moscovia* név. Moscovia lakóit magyarul – ma már a használatból kikopott szóval – *muszká*nak nevezték. Az *ukrán* népnév még ennél is újabb keletű, hiszen a múlt században még a *kisorosz*t használták helyette. A kisorosz népnév a 14. században lengyel uralom alá került Halics – Volhinia *Russia Minor* elnevezése nyomán keletkezett.

A honfoglalás előtti kapcsolatok tradíciója

A 10. században az Árpádok „országa" egy törzsszövetségi vagy inkább törzsi keretekből kinövő, egymással egyre lazább szálakon kapcsolódó politikai központok összességéből állt. A század második felében az Árpádok „országának" leginkább csak a Kárpát-medence nyugati fele volt nevezhető. Akárhogy is értelmezzük a 10. századot a magyar államiság szempontjából, abban biztosak lehetünk, hogy a honfoglalást megelőzően kialakult kapcsolatok nem mindegyike szűnt meg a Kárpát-medencébe költözéssel. A besenyőkkel való kapcsolat is normalizálódhatott, hiszen Taksony fejedelem

közülük hozott feleséget, majd 970-ben az utolsó Bizánc elleni katonai akció besenyő és Rusz-beli szövetségesekkel közösen indult (és kudarccal végződött). A 10. század közepén Bíborbanszületett Konstantín állította, hogy a Kárpát-medencében élő magyarok kapcsolatot tartottak fenn a tőlük leszakadt szavárd magyarokkal. A Kijev környékén élő szlávok adóztatása nyilván megszűnt, illetve a magyarok távozása után megjelenő varég-ruszok kezébe került. Honfoglalás előtti „tradíció" a Bizánc ellen vezetett kalandozó hadjáratok sora, amely a későbbiekben folytatódott. A folytatás részleges, hiszen előbb a Gyulák majd az Árpádok és Bulcsu törzse (10. század közepe táján) is felhagyott a bizánci zsákmányszerzéssel. Ajtony törzse valamivel később. Vitatott ugyan a 10. századra datált Przemysł környéki temető etnikai hovatartozása, de amennyiben elfogadjuk az ásató lengyel régész véleményét, és magyarnak tartjuk, akkor a gyepüvonal Kárpátokon kívüli elemét láthatjuk benne. Az imént említett adataink mindegyike azt erősíti meg, hogy a honfoglalást követően nem szakadt szét teljesen a korábbi kapcsolatrendszer „pókhálója", több elemét a magyarság nemcsak a 10. század során őrizte meg, hanem „magával vitte" a keresztény államiságba. Géza fejedelem és István király nyugat felé fordulása kétséget kizáróan igaz, de nem tette a nyugati kapcsolatokat kizárólagossá. Mindenütt természetes, hogy a közvetlen szomszédokkal kapcsolatot tartanak, ez a középkori Magyarország esetében azzal párosult, hogy a déli, keleti, északkeleti határok mentén a kapcsolatok fenntartása a nyugati szemléletmódtól eltérő, más jellegű impulzusok folyamatos megjelenését vonta maga után. Pl. a bizánci rítusú kereszténység korántsem volt távoli és ismeretlen, hiszen a „határ" a Kárpát-medencén belül „húzódott". A bizánci rítus fokozatosan háttérbe szorult. Első lépésként azzal, hogy az egyházmegyéket a latin rítusú egyházi keretekben szervezték meg, a meglévő bizánci rítusú monostorok a latin rítus szerint működő püspöknek lettek alárendelve, mint pl. Ajtony legyőzése után a Csanádról Oroszlámosra költöztetett baziliták. Földrajzi értelemben nem volt távoli a steppe világa sem, ahonnét a magyarság is a Kárpát-medencébe érkezett. A magyarokkal együtt – vagy valamivel később? – települt a Kárpát-medencébe a kálizok és a böszörmények csoportja. Az utóbbiakról tudjuk, hogy csak a Kálmán-kori szankciók hatására kezdődött meg körükben a kereszténység terjedése.

Az északkeleti szomszéd, a Kijevi Rusz a magyar állammal egyidejűleg létrejött keresztény ország, amely a bizánci (vagy görög rítusú vagy ortodox) kereszténységet vette fel Vlagyimir nagyfejedelem idején 988-ban. A Kijevi Rusz elnevezés először a törzsszövetségi keretek között létrejött politikai egységet illette a 9–10. század fordulóján, majd a kereszténység felvétele után a keleti szláv állam megjelölésére használták. A Kijevi Rusz területe fennállása során fokozatosan bővült, nagyfejedelmei nyugat, délkelet és északkelet felé is terjeszkedtek. A kijeviek (a varég és a keleti szláv poljan törzsből kiformálódó uralkodó elit) fokozatosan átvették a kazároktól a keleti szláv törzsek adóztatását, mígnem Szvjatoszlav nagyfejedelem 965-ben fel is számolta Kazáriát. A folyamatos terjeszkedéssel a Rusz eredendően kétféle (rusz/varég és keleti szláv) etnikuma mellé számos kisebb, a finnséghez tartozó (muroma, merja) és steppei töredék (besenyő, úz) népcsoportot is uralma alá hajtott, majd asszimilált. Nemcsak emiatt, de ez is hozzájárult ahhoz, hogy a keleti szláv tömb differenciálódni kezdett, és a 10–12. század során egyre markánsabban elkülönülő régiók vonala rajzolódott ki. A Kijevi Ruszban a kereszténység állapotát is befolyásolta, hogy folyamatosan egymás mellett létezett több, különböző pogány hagyományvilággal, amelyek hatása alól nem tudta kivonni magát.

Magyarország és Kijev

A középkori kapcsolatokat kutatva szembe kell néznünk azzal a körülménnyel, hogy a magyar–keleti szláv kapcsolatokat kutatva is elsősorban azokra a kérdésekre kapunk választ, amelyek a középkori krónikásokat érdekelték. Ez mindenekelőtt az uralkodó és családja, illetve tágabb értelemben a dinasztia sorsának alakulása, hagyományvilágának írásba foglalása. Az uralkodó dinasztia érdekei szerint szervezték meg a házasságkötéseket, így ezek az események egyben a dinasztikus politika diplomáciai tevékenységeként is értelmezhetők. A dinasztikus kapcsolatok játszottak szerepet abban, hogy kiket tekintettek szövetségesnek és hová vezettek hadjáratot, adtak-e katonai segítséget, és ha igen mekkorát. Ezek az információk lényegesek, hiszen a hatalom gyakorlása, az ország irányítása a dinasztiát képviselő uralkodó (király, fejedelem) kezében van.

A kereszténység felvételét követően tudunk arról, hogy Szent István (997–1000–1038) és Vlagyimir nagyfejedelem (980–1015) békében élt egymással. E békés viszonynak lehetett következménye, hogy Szár László herceg *Rusciá*-ból hozott feleséget. Gyaníthatóan magyar származású felesége lehetett Vlagyimir egyik fiának, Szvjatoszlavnak, aki apja halála után (1015) Magyarországra akart menekülni, de ellenfelei a Kárpátokban utolérték és megölték. Az 1030-as években pedig Bölcs Jaroszlav (1019–1054) adott menedéket a menekülő Vazul-fiak közül kettőnek, Andrásnak és Leventének. Az előbbihez feleségül adta Anasztázia nevű leányát, akiből az első Kijevből származó magyar királyné lett. Az események arra utalnak, hogy a keresztény államszervezést követően, sem Szent István, sem Vlagyimir több évtizedes uralma nem volt elegendő a „váltáshoz". A hatalom öröklése – átadása mindkét dinasztia esetében válságos időszakot eredményezett. Magyarországon a krízishelyzet a 11. század végén illetve a 12. század elején Szent László (1077–1095) és Könyves Kálmán (1095–1116) uralkodása nyomán megszűnt. A Kijevi Ruszban sem Bölcs Jaroszlav hosszabb uralkodása, sem a Vlagyimir Monomah-kori (1113–1125) rövidebb stabilizáció nem tudta megakadályozni a széttagolódás folyamatát. A 12. században felgyorsult a részfejedelemségek formálódásának folyamata és a század végére Kijev végképp háttérbe szorult. A jelenség tetten érhető azon a néhány házasságkötésen, amely a 11–12. század fordulóján létrejött a két dinasztia között. László egyik (név szerint nem ismert) leányát Szvjatopolk nagyfejedelem (1093–1113) fiához adta feleségül, míg egy évtized múltával Szvjatopolk leánya Álmos herceg felesége lett. Kálmán király második felesége viszont a Szvjatopolkkal szembenálló Vlagyimir Monomah családjából érkezett. A házassági politikában is megnyilvánuló szembenállás a 12. század első évtizedének jelensége, amikor az Álmos és Kálmán közötti feszültség kulminált. 1099-ben Kálmán még ugyancsak Szvjatopolk fejedelmet segítette hadaival. Szvjatopolk rokonsága a következő generáció során is megőrizte elődeik szövetségét. Szvjatopolk fia jött segítséget kérni II. Istvántól (1116–1131) is 1118-ban majd 1123-ban. 1123-ban II. István hajlandó volt hadat indítani. Akár azért, mert az ellenfél Vlagyimir Monomah családjából került ki, ahonnét az eltaszított Eufémia királyné származott; akár azért, mert (a magyar krónika szerint) meg kellett torolni a Kálmánt ért csúfos vereség sérelmét.

Magyarország Kijev és Halics közötti ellentétben

Ennek hátterében az állt, hogy a 11. század végén két kis központ, Peremisl és Tyerebovl (a keleti és nyugati szláv terület határán) kezdett Kijevtől függetlenné válni. Függetlenedésükhöz katonai segítségként a szomszédos steppe vidék kunjait használ-

ták fel. Valószínű, ennek „köszönhető” a kunok betörése Magyarországra 1091-ben, amit László király azonnali ellenakcióval meg is torolt. Kálmán fellépése 1099-ben a kijevi nagyfejedelmet éppen e két kisebb központ ellen támogatta. Fejedelmeik ekkor sem tudtak mást tenni, mint László idején: a kunokat hívták segítségül. Kálmán hadai a kunok ellenében korántsem tudtak olyan sikert elérni, mint László 1091-ben. Ebben persze szerepe volt a szokatlan terepnek és a nyilvánvalóan váratlan támadásnak is. László az országon belül szállt szembe a kunokkal, ismert helyszínen; míg Kálmán hadainak elindulásakor – ahogy az óorosz krónika hírül adja – nem számíthattak a kunok megjelenésére. Kálmán veresége valóban súlyos volt, a magyar forrás tanúsága szerint is. E két kis központ függetlenedési törekvéseit a 12. század első felében koronázta siker: Vlagyimirko Volodarevics fejedelem (1124–1153) egyesítette a két kis uralmi körzetet (ahogy a korabeli – óorosz – nyelven nevezték: volosztyot) és új fejedelmi rezidenciát alakított ki Halicsban. Ettől kezdve beszélhetünk halicsi fejedelemségről. Halics fejedelmei kezdettől fogva jó kapcsolatokat építettek ki nyugati szomszédaikkal, Lengyelországgal és Magyarországgal. Nemegyszer kaptak katonai segítséget ahhoz, hogy a kijevi nagyfejedelemmel szemben függetlenek tudjanak maradni.

A 12. század közepén II. Géza király (1141–1162) kijevi hercegnőt vett feleségül, Eufrozinát, és ezzel a nagyfejedelem szövetségese lett. Géza király aktív külpolitikája során összesen hat alkalommal támogatta sógorát, Izjaszlav nagyfejedelmet (1146–1154); ugyanakkor nem adta fel a Haliccsal fennálló korábbi jó viszonyt sem. E „kettős kötődés” miatt nem egyszer került ellentmondásos (és csak felemás módon megoldható) helyzetbe. Pl. 1150-ben és 1152-ben II. Géza király személyesen, az országos sereg élén indult Halicsba: Vlagyimirko fejedelem ellen, sógorával szövetségben. Vlagyimirko vereséget szenvedett, de a magyar király ennek ellenére nem támogatta sógora azon szándékát, hogy vegyék el Vlagyimirkótól a halicsi területet. A kijevi évkönyv szerint Vlagyimirkónak befolyásos támogatói akadtak a magyar királyi udvarban, akik a királyt eltérítették eredeti szándékától. Vlagyimirko állítólag sok ajándékot küldött, és követei útján emlékeztette a királyt arra, hogy apjának, Vak Bélának (1131–1141) annakidején segítségére volt. (Ez a segítség abban állt, hogy Vlagyimirko 1135-ben hátba támadta a lengyeleket, akik Vak Béla ellenében a trónkövetelő Borisz herceget támogatták.)

Kijev illetve Halics szembenállása a 12. század hátralévő időszakában folytatódott, de a magyar királyság politikájában a II. Géza-kori ellentmondásos helyzet megszűnt. A diplomáciai partner véglegesen a közvetlen szomszéd, Halics lett. A halicsi események iránti érdeklődés a magyar királyok részéről állandósult. II. Géza és Eufrozina házasságából született két későbbi uralkodónk, III. István (1162–1172) és III. Béla (1172–1196). Mindkettejük politikájában nyoma maradt a szomszédos óorosz fejedelemségek iránti érdeklődésnek. III. István tervezett halicsi házasságát a bizánci diplomácia hiúsította meg. III. Béla uralkodása idején más probléma vetődött fel. Az elűzött halicsi fejedelmet (Vlagyimir, 1187–1199) Béla király befogadta ugyan, de már saját igényeket támasztva avatkozott be az 1180-as évek végének zavaros halicsi ügyeibe. III. Béla a rokonság jogcímén avatkozott be. Bármily meglepőnek is tűnhet, ő sem volt távolabbi rokona az elkergetett halicsi fejedelemnek, mint a szomszédos Volhiniából ugyancsak Halicsra pályázó Roman Msztyiszlavics (1170–1199). Nem tudjuk, miről tárgyalt Béla a kijevi nagyfejedelem követeivel, de feltételezhető, hogy fia, András herceg (a későbbi II. András király) fejedelemként való elismerését akarta kieszközölni. Ettől kezdődően Halics és Magyarország viszonya megváltozott. III. Béla király expanziós igényekkel lépett fel, és címei közt szerepeltette a *rex Galiciae* titulust is.

A halicsi expanzió

A 12. század legvégén (1199) Halics a szomszédos Volhiniával (a latinnyelvű forrásokban Lodomeria) egyesült és létrejött a délnyugati Rusz egyik legnagyobb részfejedelemsége, Halics–Volhinia, amely Kijevtől teljesen független volt, de a fejedelemség két pólusa továbbra is magmaradt. Halics és Volhinia csak nagyon rövid periódusra (pl. 1199–1205 között) alkotott teljes politikai egységet. A 12–13. század fordulójára Kijev már elveszítette a korábbi hegemóniáját, és a nagyfejedelmi cím a vlagyimir–szuzdali fejedelem titulusává vált. Halics ügyeibe legintenzívebben az a II. András király (1205–1235) avatkozott be, akit apja 1188-ban is Halics élére állított. András király hadjáratai 1205 és 1234 között folytak, egész életét végigkísérték. Politikájában sokkal inkább meghatározó szerepet játszottak, mint pl. az ismertebb szentföldi hadjárat. De úgy is fogalmazhatunk, hogy a meráni házasság német orientációjával egy intenzív halicsi érdeklődés párosult, amely András külpolitikájának egy sajátos színt adott. András király nem hagyott fel halicsi terveivel akkor sem, amikor kiderült, hogy az expanzióban a kis-lengyelországi fejedelem, Fehér Lesek (Leszek Biały 1194–1227) is érdekelt. András mind a diplomácia mind a hadászat területén rendelkezésre álló eszközöket bevetett a halicsi érdekek érvényesítésébe. Ugyancsak fiát, a kiskorú Kálmán herceget állította Halics élére, ahogy ővele tette apja Béla 1188-ban. Kálmán számára koronát is szerzett a pápától, a lengyelek szövetségét pedig úgy szerezte meg, hogy Kálmánhoz hozzáadta Leszek leányát, az ugyancsak apró gyermek Salomeát. A lengyelekkel és a Rusz seregeivel szemben érvényesült András seregének fölénye, de ez csak addig tartott, amíg a hadak vissza nem tértek Magyarországra. A számos hadjárat alkalmával a magyar sereg többször is szembekerült a kunokkal, akiknek haderejéről Béla herceg (a későbbi IV. Béla király 1235–1270) ekkor szerezhetett tapasztalatokat. Béla herceg, aki ekkor Erdély élén állt „apja megbízásából és parancsára" vett részt a halicsi hadakozásban. Szerep jutott András harmadik fiának is, aki szintén az András nevet viselte. Kálmán herceg királyi címe és környezetének uniós törekvése kedvezőtlennek bizonyult a halicsi magyar uralom szempontjából, ekkor taktikát váltott a magyar király. András fia számára a kun kapcsolatokkal rendelkező Msztyiszlav fejedelem leányát szemelte ki, és ezen a címen akart pozíciókat szerezni. Az eredmény lényegében az előbbivel azonos volt, de mielőtt ez teljesen nyilvánvaló lett volna, András herceg meghalt és „okafogyottá" vált a hadakozás. Majd IV. Béla koronázása a halicsi politikában is fordulatot jelentett.

Ahogy nem hagyható figyelmen kívül III. Béla rokonsága a Rusz fejedelmeivel, illetve András herceg korai élménye (1188), amikor gyermekfejjel halicsi uralkodóvá tette apja, nem hagyható figyelmen kívül a halicsi Danyiil (1218–1264) fejedelem korai élményvilága sem. Danyiil a Halicsot és Volhiniát rövid időre egyesítő Roman fejedelem fia. Apja halálakor alig négyévesen került előbb II. András királyi, majd Lezsek krakkói hercegi udvarába. Több éven keresztül itt nevelkedett, így aligha véletlen, hogy Halics fejedelmévé emelkedve a nyugati kapcsolatok szorgalmazója lett, és a tatárokkal való szembeszegülés politikáját hirdette. Danyiil először 1138-ban terjesztette ki befolyását nemcsak az egész Halics–Volhiniai területre (igaz, testvérével Vaszilkóval együtt), illetve magáénak mondhatták Kijevet is. (1135–1138 között Béla királytól is kapott segítséget.) A tatárjárást követően Halics fejedelme a tatárokkal szemben nyugati szomszédai segítségére szeretett volna támaszkodni. Ennek jeleként fűzte szorosabbra kapcsolatait IV. Bélával: fiának (Lev) Béla leányát (Konstancia) kérve feleségül. Másik fia, Roman pe-

dig IV. Béla nyugati politikájának segítője lett, amikor a Babenberg örökösnőt, Gertrudot feleségül vette, és megteremtődött a jogcím a beavatkozásra. Danyiil intenzív diplomáciája megtalálta az utat a pápai udvarba is. Hosszas levélváltás után elfogadta a felkínált koronát és a pápa primátusát valló egyházi uniót. Katonai segítség hiányában azonban alulmaradt a tatárokkal szemben, és be kellett hódolnia. Le kellett romboltatnia a fejedelemsége határán épült erődöket, és el kellett zarándokolnia a tatár kán „udvarába", az „orduba". Danyiil halála után (1264) Halics a tatárok és Lengyelország közti ütközőzóna szerepébe került. Danyiil fia, Lev (1264–1300 körül) a tatár függést vállalva részt vett Krakkó 1285. évi ostromában. Az őt követő fejedelmek lengyel támogatottságot élveztek. 1340-ben „az utolsó skizmatikus fejedelem" halálát követően Nagy Kázmér (1333–1370) kiterjesztette fennhatóságát Halicsra. A lengyel uralom alatti Halics kultúráját kettősség jellemezte: az ortodox és római katolikus egyházszervezet párhuzamos létezése, a kétnyelvű kancellária és írásbeliség hosszú időre rögzült. A kétféle kulturális hagyomány Halics sajátosságává vált, igaz, a társadalom különböző csoportjainál. A lengyel államiság kereteinek köszönhetően Halics volt az egyetlen olyan egykori óorosz terület, ahová eljutott a magdeburgi városjog. A fogalmak szintjén megjelenő következmény: önállósult a „Kisoroszország" (Russia Minor) és „kisorosz" elnevezés, amit eleinte csak Russia Minor lakóira értettek.

A hétköznapok világa

A dinasztikus kapcsolatok feltérképezése viszonylag könnyű feladat, hiszen az udvari történetírás figyelme elsősorban az uralkodóra és közvetlen környezetére terjedt ki. A Vereckei hágó „Orosz kapu" illetve „Magyar kapu" elnevezése nem ebből a körből származik, hanem a gyakran arra közlekedő kereskedők, diplomaták, adhatták. A „jéghegy csúcsként" alig van erre néhány példánk. Kuriózumnak számít, hogy Imre király idején tudunk Esztergomban megforduló Rusz-beli kereskedőkről. Tipikusabb lehetett, hogy „idegen", egyik országhoz sem tartozó kereskedők közlekedtek erre. Ahogy a 12. század közepén Abu-Hamid járt erre, aki mindkét országban hosszabb időt töltött és útjáról feljegyzéseket is készített. Hozzá hasonló kereskedők vihettek a Rusz területére Magyarországon vert dénárokat.

Ezt a közlekedési útvonalat választhatták a kereskedőkön kívül a királyok és fejedelmek követei is, vagy a segítséget kérni jövő kisebb rangú fejedelmek, vagy az északkeleti vármegyék egy-egy serviense vagy várjobbágya. Követeket csak IV. Béla király környezetéből ismerünk. Nem mintha nem lehettek volna korábban ilyenek, de valószínű, hogy szolgálataikat nem földadománnyal honorálta a király. IV. Béla viszont követségben tett szolgálat fejében juttatott birtokot a Sáros megyei Germannak és a Szepességből való társainak. A királyi adomány a kisnemesek soraiba emelte őket. Kisnemes lett abból a Maladik Ruthenus-ból is, aki a tatárjárás idején menekült Magyarországra javaival. Béla királynak kölcsönadott harminc márka fejében birtokot kért és letelepedett.

A történeti irodalom

A Kijevi Russzal és a területén kialakuló részfejedelemségekkel való kapcsolatokra vonatkozóan a magyarországi latin nyelvű krónikáink, illetve a 13. századból növekvő számú okleveleink elbeszélő része hordoz információkat. Ezek mennyisége azonban el-

hanyagolható ahhoz a gazdag anyaghoz képest, amely az óorosz krónikákból megtudható. A Kijevi Rusz történetírása a magyaréhoz, illetve általában a közép-európaihoz hasonlóan a 11–12. század fordulóján indult. Első jelentős alkotása a Poveszty vremennih let (PVL), amely lényegében a magyar őskrónikához hasonlítható. A különbség viszont lényeges: a magyar ősgesztával ellentétben szövege rekonstruálható volt a fennmaradt kéziratok jelentős számának köszönhetően. Sajnos, a magyar ősgesta ilyen jellegű rekonstrukciójára nem került sor. A PVL maga is kompiláció: egyrészt támaszkodhatott a Kijevi Barlangkolostor korábbi feljegyzéseire, másrészt az ún. fordításos irodalomra, a bizánci krónikások munkáiból összeállított és szláv nyelvre fordított Hronográfokra. Az előbbi részhez tartozónak kell tekintenünk a krónikáktól függetlenül keletkezett, de szöveg szerint a kódex anyagába beépítve fennmaradt legendát Boriszról és Glebről, a Rusz első szentjeiről (1072). Az elbeszélő források sorába tartozó legendák a magyar írásbeliségben a krónikaszövegtől független formában őrződtek meg. Figyelemre méltó jelenség, hogy ahogy a PVL a Rusz fejedelmeinek pogány múltját kezeli. Míg az első magyar krónikás a pogány múltat sötét színekkel festette meg (ld. a negatív Szkítia képet és a Kámtól való származtatást), és csak későbbi utóda korrigálta ezt, amikor a magyarságra nézve dehonesztálónak látta. Ekkori a krónikáinkban fennmaradt pozitív Szkítia kép és a Jafettől való származtatás. A PVL szerzője a pogány múlt pogány voltát nem festi le sötét színekkel. Még a kereszténységet felvevő Vlagyimir fejedelemről sem hallgatja el, hogy korábban pogány istenszobrokat állíttatott fel lakóhelye közelében. És a megkeresztelt fejedelem pogány szokásait sem ítéli el, pl. a számos feleség és ágyas tartását. Természetesen a hangsúly a keresztény vonásokra tevődik, és a keresztény fejedelem tettei domborodnak ki. Megfigyelhető, hogy összegyúrja a krónikás az azonos nevű fejedelmek alakját, pl. a kereszténységet felvevő Vlagyimir és az évszázaddal későbbi Vlagyimir Monomah pozitív tulajdonságai keverednek. Ellentétük az „átkozott" Szvjatopolk, akiből ugyancsak kettő van: mindkét Vlagyimir ellenfelei közt ott találjuk. A magyar krónikában Kálmán alakját festi sötét színekkel az Álmosági krónikás, de nem sikerül „eltüntetnie" a pozitív Kálmán kép elemeit.

A krónikaírás a Ruszban igen produktív műfajjá vált, a 12. századtól kezdve az egyes önállósodó központokban is vezettek feljegyzéseket. A Magyarországgal közeli területek közül a halics–volhiniai évkönyvírás jelentős, de csak a 13. századra vonatkozó anyag maradt fenn önállóan. A 12. század vonatkozásában továbbra is a kijevi krónikás produkció a mérvadó, amely magába olvasztotta a korabeli halicsi anyag egy részét is. Végül, az északkeleti szomszédainkkal (Kijevvel és Haliccsal) való kapcsolat számos információ lejegyzését vonta maga után. Ez a gazdag anyag óorosz nyelvűsége miatt Magyarországon sajnos csak szűk körben ismert. A magyar krónikaírás – nyilván az ország egységben megmaradó állapotából következően – nem szakadt ennyi ágra, talán emiatt készült kevesebb másolat is. Sajátos szín a magyar történetírásban a Rusz anyagához viszonyítva, hogy a 13. században sem lép színre az a szemlélet, amelyben a nemesi gondolkodásmód lenne tetten érhető; mint pl. Anonymus vagy Kézai esetében.

Az utóbbi magyarázatát mélyebb társadalmi jelenségekre vezethetjük vissza. A fejedelemmel szemben nem fogalmazódott meg az előkelő családok saját külön múltja, de talán el sem különült markánsan (a tatárjárás előtti időben) a nemesi hagyományvilág. Leginkább azért, mert maga a nemesi társadalmi réteg sem jutott el a magyarországihoz mérhető szervezettségi szintre. A tatárjárás előtti időből a Ruszban nem ismerünk világi személynek juttatott birtokról szóló oklevelet. Talán azért, mert nem is lehetett ilyen. A Kijevi Ruszban a 12–13. század a kíséretek felbomlásának ideje, a fe-

jedelmi udvartól különvált, az önálló érdekérvényesítés útjára lépett bojárokkal Halicsban találkozunk. Az eltérő bojári érdekek rendszerint a fejedelem megválasztásának kérdésében csaptak össze.

Halicsot földrajzi fekvésénél és a többi részfejedelemséghez képest sokkal intenzívebb nyugati kapcsolatainál fogva számos olyan hatás érte, amely a távolabb fekvő területekig már nem jutott el. Számos területen feltételezhetjük a magyar vagy lengyel (vagy mindkettő) hatást, de bizonyítani a források szűkössége miatt alig lehet. Úgy véljük, hogy a pápától királyi címet elfogadó Danyiil udvarának ilyen irányultságát nem lehet elvitatni. Ennek tudható be, hogy Danyiil udvarában a többi Rusz-beli fejedelemségnél korábban látjuk működni a kancelláriát és a pecsétet használó kancellárt. A történetírás területén szintén egyedi esetként regisztrálható Danyiil életéről írott krónika, amely eredendően évek említése nélküli „sztorik" halmaza volt, és csak a 14. századi későbbi kompilátor „szabdalta" évekre – a datálás szempontjából rosszul. Danyiil életének krónikájában a latin nyelvű történetírás *gesta* műfajának halicsi megjelenését látjuk.

PALOTÁS JÓZSEF: III. BÉLA